

ՀՏԴ 941(479.243)Պատմություն*Տարոն ՀԱԿՈԲՅԱՆ**ԱրՊՀ պատմության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.թ.*

**ՈԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ
ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ (ԱՐՑԱԽԻ)
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ (1992Թ. ԱՊՐԻԼ)**

Արցախյան շարժման պատմության մեջ վրա հասավ այն նշանակալից պահը, երբ շարժումը թևակոխեց իր զարգացման մի նոր շրջան. սկսվեց անկախ հանրապետության կայացման և գոյատևման համար աղբյուրաբանական ագրեսիայի դեմ համառ պայքարի շրջանը: ԼՂՀ իշխանությունները շարունակեցին ազգային պետության կարգավիճակը անկախ պետականության հարթակ բարձրացնելու ճանապարհին պահպանել միջազգային իրավունքի բոլոր նորմերը:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Արթուր Մկրտչյանի ողբերգական մահից հետո ստեղծված ներքաղաքական անկայուն իրադրությունը չսասանեց ԼՂ պետականության հիմքերը, ավելին, նույնիսկ նկատվող ներքաղաքական բարդ իրադրության և սաստկացող ռազմագործողությունների պայմաններում իշխանության գլուխ անցած նոր ուժերը, անկախ կուսակցական պատկանելությունից, կարողացան ինքնուրույնաբար ստեղծել հիմքեր իրավական և ժողովրդավարական մի պետության, որին վիճակված էր դիմակայել Աղբյուրաբանական ագրեսիային և պահպանել իր անկախությունը:

Բանալի բառեր՝ Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախի) Հանրապետություն, Գերագույն խորհուրդ, Արթուր Մկրտչյան, Նախարարների խորհուրդ, պաշտպանության կոմիտե, պաշտպանության խորհուրդ, ինքնապաշտպանության ուժեր, պետական շինարարություն:

Т.Акопян

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (АРЦАХ) (АПРЕЛЬ 1992 г.)

В истории арцахского движения наступил знаменательный момент, повлекший за собой новый этап развития: начался период упорной борьбы против азербайджанской агрессии за создание и выживание независимой республики. Власти НКР продолжали соблюдать все нормы международного права на пути повышения статуса национального государства до статуса независимого государства.

После трагической гибели председателя Верховного совета НКР Артура Мкртчяна нестабильная внутриполитическая ситуация не поколебала основ государственности НКР. Более того, даже в сложившейся сложной политической ситуации и в условиях обострения боевых действий, пришедшие к власти новые силы, независимо от партийной принадлежности, смогли самостоятельно заложить основы правового, демократического государства, которому было суждено противостоять агрессии Азербайджана и сохранить свою независимость.

Ключевые слова: Нагорно-Карабахская (Арцахская) Республика, Верховный Совет, Артур Мкртчян, Совет министров, Комитет обороны, Совет обороны, силы самообороны, государственное строительство.

T. Hakobyan

**MILITARY-POLITICAL PROCESSES IN THE NAGORNO
KARABAKH (ARTSAKH) REPUBLIC
(APRIL 1992)**

The significant moment in the history of the Artsakh movement started when it entered a new stage of its development: the period when the persistent struggle against the Azerbaijani aggression for the establishment and survival of an independent republic began. The NKR authorities continued to follow all the norms of international law on the way of raising the status from a nation state to an independent one.

After the tragic death of NKR Supreme Council Chairman Arthur Mkrtchyan, the unstable internal political situation did not shake the foundations of the NKR statehood. Moreover, even in the current difficult inner political situation and intensifying military conditions, the new forces that came to power, regardless of their party affiliation, were able to independently establish the bases for a legal, democratic state, which was destined to resist the aggression of Azerbaijan and maintain its independence.

Key words: Nagorno Karabakh (Artsakh) Republic, Supreme Council, Arthur Mkrtchyan, Council of Ministers, Defense Committee, Defense Council, self-defense forces, state construction.

1991 թ. դեկտեմբերի 28-ին Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետության առաջին գումարման (ԼՂՀ) Գերագույն խորհրդի (ԳԽ) ընտրություններից հետ սկսվեց իշխանական համակարգերի ձևավորման գործընթացը: ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ նախագահ ընտրվեց ՀՅԴ անդամ, պատմական գիտությունների թեկնածու Արթուր Մկրտչյանը: Ստեղծվեց նաև Նախարարների խորհուրդ (ՆԽ), որի

նախագահ հաստատվեց Օլեգ Եսայանը, իսկ տեղակալ՝ Բորիս Առուշանյանը: Ընտրված պատգամավորների մեծամասնությունը ՀՅԴ անդամներ էին: Սակայն, ԳԽ նախագահի ընտրություններում հաղթանակ տանելով, ՀՅԴ-ն որոշում ընդունեց երկրում ներքաղաքական կայունությունը պահպանելու նպատակով մի շարք կարևոր դեկավար պաշտոններ, այդ թվում՝ ՆԽ նախագահինը, հանձնել մյուս քաղաքական ուժերին: ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Արթուր Մկրտչյանի առաջարկով ԼՂՀ ԳԽ նախագահի առաջին տեղակալի պաշտոնի համար առաջադրվեց Ռոբերտ Քոչարյանի թեկնածությունը, սակայն փակ գաղտնի քվեարկության ժամանակ թեկնածուն անհրաժեշտ քվեներ չստացավ: Նախագահի առաջին տեղակալի պաշտոնը մնաց թափուր: ԼՂՀ ԳԽ նախագահի տեղակալ ընտրվեց ՀՅԴ անդամ Գեորգի Պետրոսյանը, քարտուղար՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, անկուսակցական Վլադիկ Հակոբյանը: Ապա կազմավորվեցին ԳԽ մշտական հանձնաժողովները¹ և հետևյալ խումբ-խմբակցությունները՝ ՀՅԴ խմբակցություն, «Արցախի ժողովրդական ճակատ» պատգամավորական խումբ, «Մարտակերտցիների խումբ», «Միացում» պատգամավորական խումբ, չեզոք անդամներ ու զինվորականներ:

1992 թ. մարտի 4-ին ԳԽ նախագահության նիստում Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերի (ԻՊՈԻ) հրամանատար նշանակվեց գնդապետ Արկադի Տեր-Թադևոսյանը: Նույն օրը նախագահությունը որոշեց ԼՂՀ ԳԽ 1992 թ. հունվարի 9-ի որոշմանը համապատասխան՝ հաստատել ԼՂՀ պաշտպանության խորհրդի (ՊԽ) կազմը²:

Այնուհետև նորընտիր ԳԽ նախագահությունը ձեռնամուխ եղավ նաև կառավարության մի շարք պաշտոնների նշանակման, ԼՂՀ Նախարարների խորհրդի (ՆԽ) կազմը հաստատելու մասին, ԼՂՀ կառավարության անհատական կազմի մասին որոշումների նախագծերի քննարկմանը: «ԼՂՀ ՆԽ-ի մասին» ԼՂՀ օրենքի 31-րդ հոդվածի 1-ին կետին համապատասխան՝ հաստատվեց ԼՂՀ կառավարությունը և հանձնարարվեց վերջինիս, առաջնորդվելով «ԼՂՀ ՆԽ-ի մասին» ԼՂՀ օրենքով, անցնել իր լիազորությունների կատարմանը³:

Այսպիսով, ոչ վերջնականապես, բայց ձևավորվեց ԼՂՀ գործադիր իշխանությունը, որը պետք է լուծեր երկրին վերաբերող սոցիալ-տնտեսական և մի շարք այլ հարցեր: Կազմավորելով ԼՂՀ կառավարությունը՝ ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը գործադիր իշխանության կարևորագույն լիազորություններն իրեն վերապահեց մինչև 1992թ. օգոստոս Պաշտպանության պետական կոմիտեի ստեղծումը: Դա մեծապես պայմանավորված էր նրանով, որ իրադրությունը ռազմաճակատում դեռևս անչափ լարված էր և հնարավորություն չէր տալիս ԳԽ

¹ Տես՝ *Հակոբյան Տ.*, ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994թթ.), Եր., 2011, էջ 39:

² Տես՝ *ԱՀ պետարխիվ*, Ֆոնդ 254, ցանկ 1, պահպանման միավոր 2, կետ 1, թերթ 5-6:

³ Տես՝ *նույն տեղում*, թ. 11-14:

նախագահությանը՝ ավարտել իշխանական լիազորությունների օպտիմալ բաշխումը, կառավարման համակարգի կենտրոնացումն ու կատարելագործումը:

Ելնելով ստեղծված ռազմաքաղաքական բարդ իրադրությունից և ղեկավարվելով «ԼՂՀ ՆԽ-ի մասին» ԼՂՀ օրենքի 24-րդ հոդվածով՝ հանրապետության անվտանգության և պաշտպանության ապահովման անհետաձգելի միջոցառումների մշակման ու իրագործման շրջանակներում, մինչև ԼՂՀ պաշտպանության նախարարության կազմավորումը, 1992թ. մարտի 26-ին ԼՂՀ ՆԽ-ին առընթեր ստեղծվեց ԼՂՀ պաշտպանության կոմիտե (ՊԿ)¹:

Հանրապետությունում ներքին կայունություն պահպանելու նպատակով՝ ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահությունը, ներքին պայմանավորվածության համաձայն, որոշեց ՊԿ նախագահ նշանակել Սերժ Սարգսյանին, որին հանձնարարվեց 10-օրյա ժամկետում առաջարկություններ ներկայացնել ՊԿ-ի կառուցվածքի, կանոնադրության և անվանակազմի մասին: Կոմիտեն իր ողջ գործունեությունը պետք է կազմակերպեր ԼՂՀ ԳԽ և ՆԽ որոշումների ու կարգադրությունների հիման վրա: Այդ որոշումից հետո ԳԽ նախագահությունը նպատակահարմար գտավ, որ ԼՂՀ ԳԽ նախագահը մի անգամ ևս հանդիպում ունենա Հայաստանի Հանրապետության (ՀՀ) նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի հետ՝ երկկողմ հարաբերությունների բարելավման նպատակով: Ա.Մկրտչյանը Երևան մեկնեց մարտի 30-ին և հաջորդ օրը հանդիպեց ՀՀ նախագահի հետ: Զրույցի ընթացքում ՀՀ նախագահը Ա.Մկրտչյանին նորից հասկանալ տվեց, որ նա իր տեղը պետք է զիջի ՀՀԾ-ական որևէ մեկին, հակառակ դեպքում Հայաստանը կարող է դադարեցնել ռազմական օգնության ցուցաբերումը Արցախին²:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահության և ԻՊՈՒ-ի հրամանատարության ազդեցիկ ղեկավարների մեծամասնությունը դեմ էր նախագահի պաշտոնից Ա.Մկրտչյանի հնարավոր հրաժարվելուն: Մինչդեռ, առանց ՀՀ-ի ամենաբարձր մակարդակով օգնության, հնարավոր չէր պաշտպանել Արցախը: Փաստորեն, ԼՂՀ ԳԽ նախագահը կանգնած էր երկրնտրանքի առաջ: Եվ այդ ժամանակ էլ Արցախում արդեն նշմարվում էր երկիշխանության ուրվականը:

Այս համատեքստում չենք կարող չհիշատակել մի իրադարձություն, որը տեղի ունեցավ Արցախում մինչև Ա. Մկրտչյանի մահը: Արտաքին ուժերի ազդեցության ներքո փորձ կատարվեց մասնատելու նորաստեղծ պետականությունը, և այդ գործընթացի սկիզբը դրվեց Մարտակերտում: Հարկ է նշել, որ այս իրադարձության վերաբերյալ նշված ժամանակաշրջանի քաղաքական գործիչների շրջանակներում մինչ օրս էլ կան իրարամերժ կարծիքներ, սակայն, երևի այդ իրադարձությունից դրդված, ապրիլի 3-ին ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը դիմում հղեց ԼՂՀ բնակչությանը, որում, մասնավորապես, ասվում էր.

¹ Տես՝ ԱՀ կառավարության ընթացիկ արխիվ, ՆԽ 1992թ. մարտի 26-ի նիստի արձանագրություն, N 3:

² Տես՝ **Աբրահամյան Հ.**, Ճակատագրին ընդառաջ, Եր., 2001, էջ 160:

«...Հայրենակիցներ, Մենք Ձեզ կոչ ենք անում սթափ և սառնասիրտ գնահատել Արցախի ներկա իրավիճակի ողջ բարդությունը, չենթարկվել խուճապահարույց սաղորանքների: Ժամանակի հրամայականն է՝ դիմակայել ցանկացած դավերի: Մեր ինքնապաշտպանական ուժերը հրաշքներ են գործում: Անհավասար կռիվում հայրենիքի անձնվեր զավակների թափած արյան գնով թիզ առ թիզ ազատագրվող այս սուրբ հողը չենք զիջի ոչ մեկին: Մեկ անգամ ևս հիշենք. անարգ ու բիրտ ուժին բոլորս միասին դիմագրավենք՝ որպես մեկ հոգի և մեկ մարմին: Պատմության օրենքն է՝ ազատությունը ձեռք է բերվում ուժերի գերագույն լարումով, վերանձնական գոհողությամբ, տքնաջան աշխատանքով և կազմակերպվածությամբ:

Մեր պայքարը խարսխվում է մեր անդառնալի որոշման, անկոտրում կամքի վրա, որոնք կռվաններն են մեր հուսալի ապագայի: Այդ ապագան մեզ է վիճակված կերտելու՝ ի պահ սերունդների»¹:

Հակված ենք կարծելու, որ Ա. Մկրտչյանի և ԼՂՀ-ում ՀՅԴ-ի գործունեության թերությունը պատերազմական իրադրությունում ժողովրդավարական պետություն կառուցելու ուղղություն ընտրելն էր, ինչի արդյունքում հարկ եղավ իշխանության մի շարք կարևոր պաշտոններ հանձնել ընդդիմադիր կուսակցական գործիչներին: Նման ռազմավարությունը իրեն կարդարացներ, թերևս, արտաքին միջամտության բացակայության դեպքում: Հետագայում կնկատենք, որ Ա. Մկրտչյանի մահից հետո պետության ներսում ստեղծվեց ներքաղաքական քառսային իրավիճակ:

Այսպիսի ծայրաստիճան լարված ռազմաքաղաքական իրադրության պայմաններում տեղի ունեցավ ԼՂՀ-ի ներքաղաքական կյանքի ամենաողբերգական իրադարձությունը, որը շրջադարձային հանդիսացավ ԼՂՀ պետական շինարարության գործընթացում. 1992 թ. ապրիլի 14-ի երեկոյան առեղծվածային հանգամանքներում մահացավ ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Ա. Մկրտչյանը:

Մինչ օրս դժվար է պատասխան տալ այն հարցին, թե արդյո՞ք մտատանջություններն ու հուսահատության ապրումները դարձան կատարված ողբերգության պատճառը: Պատմական փաստն այն է, որ Ա. Մկրտչյանը իրենից հետո թողեց ոչ մեծ, բայց քաղաքական ու բարոյական ժառանգություն. նա ավանդույթներ ստեղծեց, որոնք պահպանվեցին մինչև ԼՂՀ ԳԽ նախագահի պաշտոնակատար Գ. Պետրոսյանի հրաժարականը, որը տեղի ունեցավ արդեն պաշտոնական Երևանի հետ ծանր պայքարի պայմաններում: Այսինքն՝ Արցախը, ունենալով սուբյեկտայնություն, իր հստակ դիրքորոշումն էր արտահայտում բանակցային գործընթացում, ինչպես նաև չէր միջամտում ՀՀ ներքաղաքական կյանքին՝ պահպանելով իր չեզոքությունը:

¹ Տե՛ս՝ *ԱՀ պետարխիվ*, ֆ. 254, ց. 1, պ. մ. 2, կ. 1, թ. 36-37:

Ուսումնասիրելով և վերլուծելով հետազայում երկրում ծագած ներքաղաքական իրադարձությունները՝ պետք է ասել, որ ապրիլի 14-ի կրակոցը բազմաթիվ մտորումների տեղիք է տալիս, որոնք առ այսօր պատասխան են որոնում: Խնդիրն անգամ այն չէ, թե ինչպես դա տեղի ունեցավ, ամենայն հավանականությամբ այն չբացահայտվողների դասին է պատկանում, սակայն ինչպես բացատրել փաստերի միանգամայն համընկնումները:

Նույն օրը երեկոյան տեղի ունեցավ ԼՂՀ ԳԽ նախագահության և ՊԽ-ի համատեղ արտակարգ նիստ, որը նախագահում էր ԼՂՀ ԳԽ նախագահի տեղակալ Գ. Պետրոսյանը¹:

Ժամանակակիցների վկայությամբ, մինչև նիստի բացումը որոշ քաղաքական ուժերի կողմից տարբեր հասցեներով մեղադրականներ հնչեցին պատահարի առնչությամբ: Ստեղծվել էր պայթյունավտանգ իրավիճակ, երբ ամեն մի անգգույշ քայլ կարող էր ապակայունացնել ներքաղաքական իրադրությունը և հանգեցնել անկախատեսելի հետևանքների: Լիակատար պատրաստականության էին բերվել ԻՊ ուժերում գտնվող ՀՅԴ զինված կազմավորումները, որոնց մեծ մասը կենտրոնացվել էր Ստեփանակերտում: ԼՂՀ ներքին գործերի (ՆԳ) նախարարի պաշտոնակատար Արմեն Իսազուլովի առաջարկությամբ, մինչև հետաքննության նախնական եզրակացությունը, ԳԽ նախագահության անդամների և Ա. Մկրտչյանի ընտանիքի պահպանությունը ուժեղացնելու նպատակով՝ ներքին կարգով լրահամալրվեց ԳԽ պահակախումբը (մեծամասնությունը՝ ՀՅԴ զինված կազմավորումներից): Միաժամանակ ԳԽ նախագահության անդամներին առաջարկվեց մնալ շենքում: Այդ միջոցառումների իրականացման պատասխանատվությունը դրվեց ԼՂՀ ԳԽ պաշտպանության և անվտանգության մշտական հանձնաժողովի նախագահ Վալերի Բալայանի վրա:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը, ելնելով ստեղծված իրավիճակից և առաջնորդվելով «ԼՂՀ ԳԽ-ի մասին» ԼՂՀ օրենքի 15-րդ հոդվածով և 16-րդ հոդվածի 5-րդ կետով, ԼՂՀ ԳԽ նախագահի պարտականությունները դրեց ԼՂՀ ԳԽ նախագահի տեղակալի՝ Գ. Պետրոսյանի վրա: Այնուհետև ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը հանդես եկավ հաղորդագրությամբ, ուր նշվեց հետևյալը. «ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը և ՆԽ-ն հայտնում են, որ սույն թվականի ապրիլի 14-ի երեկոյան դժբախտ պատահարի հետևանքով ընդհատվեց ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Արթուր Ասլանի Մկրտչյանի կյանքը:

Կատարվածի հանգամանքների հետաքննության նպատակով ստեղծված է կառավարական հանձնաժողով: Ապրիլի 15-ը, 16-ը և 17-ը հանրապետությունում հայտարարվում են սգո օրեր»²:

Մահվան հանգամանքները պարզող և, միաժամանակ, թաղման կառավարական հանձնաժողովի կազմը հետևյալն էր. Գ. Պետրոսյան, Վ.

¹ Տես՝ նույն տեղում, թ. 51-52:

² Նույն տեղում, թ. 52:

Բալայան, Օ. Եսայան, Հ. Խաչատրյան, Ա. Տեր-Թադևոսյան, Ա. Իսագուլով, Ս. Սարգսյան: Ստեղծվեց նաև մահվան պատճառների բացահայտման բժշկական հանձնաժողով: Նույն օրը ուշ երեկոյան լսվեց ԼՂՀ իրավապահ մարմինների հաղորդումը՝ իրականացված օպերատիվ միջոցառումների մասին: ՆԳ նախարարի պաշտոնակատար Ա. Իսագուլովը նշեց, որ ստացված նախնական տեղեկությունների համաձայն, Ա. Մկրտչյանի մահը վրա է հասել ծառայողական զենքի հետ անզգույշ վարվելու հետևանքով:

ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը և ԼՂՀ ՆԽ-ն դիմում հղեցին ԼՂ ժողովրդին՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Հայրենակիցներ, սույն թվի ապրիլի 14-ի երեկոյան, մոտավորապես ժամը 19-ին, դժբախտ պատահարի զոհ դարձավ ԼՂՀ ԳԽ նախագահ Արթուր Ասլանի Մկրտչյանը: Հայտնելով այս ծանր լուրը, դիմում ենք ձեր ողջախոհությանը, իմաստությանը և հոգու կորովին: Հանրապետության համար այս ճգնաժամային օրերին երիցս կարևորվում են մեր ժողովրդի միասնությունն ու համախմբվածությունը: Ծանր կորուստը չպիտի խաբիսի մեր շարքերը, չպիտի ջլատի մեր ուժերը: Մենք Ձեզ կոչ ենք անում մնալ սառնասիրտ, չենթարկվել սադրանքների, դիմակայել բոլոր դավերին:

Մեր պայքարը արդարացված է, մեր որոշումը՝ անդառնալի: Արցախի ազատության և անկախության սուրբ գաղափարին նվիրաբերեց իր կյանքը Արթուր Մկրտչյանը: Թող արյամբ սրբագործված այս գաղափարը միավորի մեր ուժերը, համախմբի մեր շարքերը: Արթուր Մկրտչյանի հիշատակի պահպանումը նրա որդեգրած ուղուն հավատարիմ մնալն է»¹:

Հուլարկավորությանը մասնակցելու համար Արցախ ժամանեցին ՀՀ ԳԽ պատվիրակությունը՝ ԳԽ նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի գլխավորությամբ, և մի խումբ փորձագետներ՝ Ա. Մկրտչյանի զոհվելու հանգամանքները պարզելու համար: Մի քանի օր անց փորձագետների խմբի ղեկավարը հայտարարեց, որ ողբերգության պատճառը եղել է զենքի հետ վարվելու հմտության պակասը, այլ խոսքով՝ դժբախտ պատահար:

Աշխարհի բազմաթիվ երկրների կառավարություններ, հասարակական ու քաղաքական կազմակերպություններ իրենց կսկիծն ու ցավակցությունն են հայտնել իր ազատության համար մարտնչող ժողովրդի ղեկավարի ողբերգական մահվան առթիվ: Ցավակցական հեռագրեր ստացվեցին Իրանի Իսլամական Հանրապետության արտգործնախարարությունից, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների և Ֆրանսիայի Հանրապետության կառավարություններից: Հեռագիր ուղարկեց նաև Քերոլայն Քոքսը: Մեծ Բրիտանիայի խորհրդարանի փոխխոսնակը, մասնավորապես, գրել է. «Պատմությունն ապացուցում է, որ նա, ով մեռնում է հանուն ազատության և արդարության, երբեք չի մոռացվում: Նրանց արյունը կյանք է բերում ուրիշներին: Ես հարգանքի տուրք եմ մատուցում Արթուր

¹ Տե՛ս «Երկիր», 16. 04.1992:

Մկրտչյանին, որը պատմական դեր է խաղացել Ղարաբաղի պատմության մեջ, և ես ամբողջովին նեցուկ կկանգնեմ ձեզ»¹:

Այսպիսով, Արցախյան շարժման պատմության մեջ վրա հասավ այն նշանակալից պահը, երբ շարժումը թևակոխեց զարգացման մի նոր շրջան. սկսվեց անկախ հանրապետության կայացման և գոյատևման համար աղբյուրաբանական ագրեսիայի դեմ համառ պայքարի շրջանը: ԼՂՀ իշխանությունները շարունակեցին ազգային պետության կարգավիճակը անկախ պետականության հարթակ բարձրացնելու ճանապարհին պահպանել միջազգային իրավունքի բոլոր նորմերը:

ԼՂՀ-ում պետական շինարարության առանձնահատկությունն այն է, որ հանրապետության հռչակումից հետո սկզբնավորված իշխանական կառույցների, առաջին հերթին՝ օրենսդիր, ապա և գործադիր մարմինների ձևավորումը ընթանում էր ռազմական շինարարության խնդիրների լուծմանը զուգահեռ՝ չընդհատվող ռազմական գործողությունների պայմաններում: ԼՂՀ օրենսդիր մարմինն իր գործունեության հենց սկզբից միջազգային տարբեր կոնվենցիաներին միանալու ուղեգրեց՝ նպատակ ունենալով ստեղծել ազատ, իրավական և ժողովրդավարական պետություն:

Քանի որ ԼՂՀ-ն համաշխարհային հանրակցության կողմից ճանաչված չէր որպես ինքնիշխան, անկախ պետություն և միջազգային կազմակերպություններում նրա արտաքին քաղաքական շահերը ստիպված էր ներկայացնել միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող ՀՀ-ն, այդ բնագավառում համատեղ ջանքերն արդյունավետ համակարգելու նպատակով ԼՂՀ ԳԽ նախագահության 1992 թ. ապրիլի 20-ի նիստում որոշում կայացվեց Մանվել Սարգսյանին նշանակել ՀՀ-ում ԼՂՀ-ի քաղաքական ներկայացուցիչ²:

Իսկ ապրիլի 22-ին ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը հաստատեց «ԼՂՀ պաշտպանության խորհրդի մասին» կանոնադրությունը, ըստ որի՝ ՊԽ կազմի մեջ ընգրկվում են ԼՂՀ ԳԽ նախագահը (ՊԽ նախագահ և ԻՊ ուժերի գլխավոր հրամանատար), ԼՂՀ ԳԽ նախագահի առաջին տեղակալը, ինչպես նաև ԼՂՀ ՆԽ նախագահը, ԻՊ ուժերի հրամանատարը, ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը, ԳԽ պաշտպանության և անվտանգության հանձնաժողովի նախագահը: Անհրաժեշտ դեպքերում, ԼՂՀ ԳԽ նախագահության որոշմամբ կամ կարգադրությամբ, ՊԽ-ի կազմի մեջ կարող են մտցվել նաև այլ պաշտոնատար անձինք: Որպես կանոն, ՊԽ-ի նիստերին հրավիրվում են ԼՂՀ ՆԳ նախարարը, ԼՂՀ ՆԽ առընթեր ազգային անվտանգության պետական վարչության պետը, ինչպես նաև, անհրաժեշտության դեպքում, նախագահի կարգադրությամբ՝ այլ պաշտոնատար անձինք³:

¹ Տես՝ նույն տեղում

² Տես՝ **Հակոբյան Տ.**, նշվ. աշխատ., էջ 75:

³ Տես՝ *ԱՀ պետարխիվ*, ֆ. 254, ց. 1, պ.մ. 2, կ. 1, թ. 59-61:

Կառավարության գործող օրենքներին և որոշումներին համապատասխան՝ ՊԽ-ին իրավունք է վերապահվում. ԼՂՀ քաղաքացիներին, իրավիճակից ելնելով, ներգրավել հաղորդակցության ուղիների, կառույցների, կապի միջոցների, էլեկտրակայանների, էլեկտրացանցերի, կարևորագույն այլ օբյեկտների պահպանության, հրդեհների, համաճարակների, այլ աղետների դեմ պայքարի և այլ պաշտպանական նշանակություն ունեցող աշխատանքներում: Նաև որոշվեց աշխատանքային ավտոսայլային պարհակ հայտարարել պաշտպանության կարիքների բավարարման նպատակով, ինչպես ձեռնարկություններից, այնպես էլ առանձին քաղաքացիներից կատարել փոխադրամիջոցների և անհրաժեշտ այլ գույքի ժամանակավոր առգրավում, կարգավորել հիմնարկների և ձեռնարկությունների աշխատանքային ժամերը, ամեն տեսակ ժողովների, երթերի և ցույցերի կազմակերպումը, արգելել որոշակի ժամից հետո առանց հատուկ անցագրերի փողոցում հայտնվելը, սահմանափակել փողոցային երթևեկությունը, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում կատարել խուզարկություններ ու կասկածելի անձանց կալանքներ և այլն: ԳԽ նախագահությունը որոշեց ուժը կորցրած համարել Պաշտպանության խորհուրդ ստեղծելու մասին ԼՂՀ ԳԽ նախագահության 1992 թ. մարտի 4-ի թիվ 0023 որոշումը^{*}:

Հայ-ադրբեջանական զինված հակամարտության ճակատում իրադրությունը գնալով շիկանում էր: Ծավալվող ադրբեջանական ագրեսիային դիմակայելը ԼՂՀ-ի գոյատևման համար կարևոր և կենսական նշանակություն ուներ: Դրան համապատասխան, հայկական կողմը շարունակում էր դիվանագիտական ջանքեր գործադրել միջազգային ասպարեզում՝ նպատակ ունենալով համաշխարհային հանրության գիտակցությանը հասցնել հակամարտության բուն էությունը և հասնել նրա խաղաղ կարգավորմանը: Եվ ահա ապրիլի վերջին ԵԱՀԽ-ի ավագ պաշտոնատար անձանց Հելսինկյան խորհրդակցությունը որոշեց հայ-ադրբեջանական առճակատման գոտիներում տեղադրել դիտորդական խմբեր¹: Դիտորդական խմբերի ղեկավար նշանակվեց Շվեդիայի արտգործնախարարի տեղակալ Մ.Մոսսերգը: Վերջինս բանակցային գործընթացներ սկսեց Ադրբեջանի և Հայաստանի ղեկավարների հետ: Նախատեսված էր նրա այցը ԼՂՀ, սակայն, անհասկանալի պատճառներով, այն չկայացավ: Իսկ Դանիայի մայրաքաղաք Կոպենհագենում 1992 թ. ապրիլի 28-30-ը տեղի ունեցավ սեմինար-գիտաժողով, որտեղ շահագրգիռ երկրների մասնակցությամբ քննարկվեց Անդրկովկասում տիրող իրադրությունը՝ ԼՂ-ի, ինչպես նաև Հարավային Օսիայի և Աբխազիայի հարցերը²: Հայաստանի պատվիրակության կազմում էին ՀՀ ԳԽ Արցախի հարցերով հատուկ

^{*} ԼՂՀ նախագահության որոշումը՝ ԼՂՀ ՊԽ-ի կազմը հաստատելու մասին:

¹ Տես՝ «Երկիր» 28.04.1992:

² Տես՝ **Ուլուբաբյան Բ.**, Արցախյան գոյապայքարի տարեգրություն, Եր., 1997, էջ 412:

հանձնաժողովի նախագահ Սեյրան Բաղդասարյանը, նույն հանձնաժողովի քարտուղար Սուրեն Զոլյանը և ՀՀ նախագահի խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը: Հայաստանի կողմից սեմինարին մասնակցեցին նաև մասնագետ-գիտնականներ պրոֆեսոր Յուրի Բարսեղովը և արևելագետ Գագիկ Ասատրյանը: ԼՂՀ-ն ներկայացնում էր ԼՂՀ ԳԽ նախագահի խորհրդական Սերգեյ Քալանթարյանը, իսկ դա միջազգային հանդիպումներում ԼՂՀ իշխանությունների ներկայացուցչի առաջին հանդիպումն էր:

Ադրբեջանական կողմը ներկայացնում էին Ադրբեջանի ԳԽ նախագահի տեղակալ Թ. Կարանը, արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Ի. Ղամբարը, նախագահի՝ ազգամիջյան հարցերով խորհրդական Ռ. Մուսաբեկովը և Ադրբեջանի ժողովրդական ճակատի (ԱԺՃ) «Ազադլըզ» («Ազատություն») պաշտոնաթերթի խմբագիր Ն. Նաջաֆովը:

Երևան վերադառնալիս հայկական պատվիրակությունը Մոսկվայում ոչ պաշտոնական հանդիպումներ ունեցավ ՌԴ ԱԳ նախարարի տեղակալի հետ: Վերջինս ընդունեց նաև ադրբեջանական պատվիրակությանը: Ս. Քալանթարյանի վկայությամբ, հակամարտ կողմերին առաջարկվեց արտգործնախարար Անդրեյ Կոզիրևի հետ միասին մասնակցել նախաձաշի, սակայն հայկական կողմը մերժեց այդ առաջարկությունը¹:

Դիվանագիտական գործընթացներին զուգահեռ՝ իր գոյատևման համար մաքառող ինքնահռչակ հանրապետությունում ոչ մի օր չէր ընդհատվում պետական շինարարության և պաշտպանական բնույթի հրատապ հարցերի քննարկումը և լուծումը: Դրա վկայությունն է ԼՂՀ ԳԽ նախագահության և պաշտպանության խորհրդի (ՊԽ) 1992 թ. ապրիլի 27-ի համատեղ նիստը²: Հաշվի առնելով ժողովրդական տնտեսության համար և ռազմավարական տեսակետից Ստեփանակերտի օդանավակայանի առանձնահատուկ կարևորությունը և ելնելով հակառակորդի հնարավոր հարձակումից նրա հուսալի պաշտպանության անհրաժեշտությունից՝ ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը և ԼՂՀ ՊԽ-ն ընդունեցին որոշում, որով օդանավակայանի պարետ նշանակվեց Ա. Մեսրոպյանը: Օդանավակայանի պարետին հանձնարարվեց օդանավակայանի պետի հետ համատեղ շտապ կազմակերպել մարդկանց ու բեռների համար նախատեսված սպասարանի շինարարությունը: Քաղաքացիների մեկնման և ժամանման աշխատանքը կարգավորող ժամանակավոր հանձնաժողովի նախագահ Հրանտ Խաչատրյանին հանձնարարվեց Ստեփանակերտի օդանավակայանից մեկնելու համար թույլտվությունները սահմանափակել մինչև օրական 15-20 հոգի: Իսկ ԻՊՈՒ հրամանատար Ա. Տեր-Թադևոսյանին՝ գործուղվող մարդկանց թիվը սահմանափակել 10-ով (բացառությամբ վիրավորների և զինծառայողների հատուկ խմբերի): Միաժամանակ, ՆԳ

¹ Տե՛ս՝ *Հակոբյան Տ.*, նշվ. աշխատ., էջ 78:

² Տե՛ս՝ *ԱՀ պետարխիվ*, ֆ. 254, ց. 1, պ. մ. 2, կ. 1, թ. 64-66:

նախարարի պաշտոնակատար Ա. Իսագուլովին և օդանավակայանի պահպանության հրամանատար Ֆելիքս Գաբրիելյանին հանձնարարվեց ոստիկանական և զինվորական հատուկ ջոկատներ հատկացնել օդանավակայանի անվտանգությունը կազմակերպելու և իրականացնելու համար, իսկ ԻՊՈԻ հրամանատար Ա. Տեր-Թադևոսյանին՝ ապահովել հակառակորդի օդային հարձակումներից օդանավակայանի պաշտպանությունը:

Նույն որոշմամբ ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը ԱԱՊՎ պետ Ա. Խաչատրյանին պարտավորեցրեց նախապատրաստել մաքսատան աշխատանքի կազմակերպման նախագիծը:

Սույն որոշման կատարման վերահսկումը դրվեց ԼՂՀ ԳԽ պաշտպանության և անվտանգության հանձնաժողովի նախագահ Վ. Բալայանի և ԻՊՈԻ հրամանատարի տեղակալ Սամվել Բաբայանի վրա:

Որոշման հրատապությունը կայանում էր նրանում, որ որոշ ուժերի վնասակար գործունեության հետևանքով օդանավակայանում քառասային իրավիճակ էր ստեղծվել: Դրա պատճառներից մեկն էլ բնակչության մի որոշ մասի արատահոսքի ուժեղացումն էր, որոնք հուսահատության էին մատնվել և ամեն գնով ձգտում էին հեռանալ հանրապետությունից: Իսկ նման միտումի ուժեղացումը կարող էր հանգեցնել համընդհանուր խուճապի:

Պետք է նշել, որ մինչ այդ օդանավակայանի պահպանությունն ու ամբողջ գործունեության վերահսկողությունը իրականացվում էր ՀՀ-ից ղեկավարվող զինված ջոկատների կողմից, որոնք ապրիլի սկզբին ուղարկվել էին Ստեփանակերտ¹: Ի դեպ, դա կատարվել էր առանց ԼՂՀ օրինական իշխանությունների հետ որևէ պայմանավորվածության:

Այսպիսով, ռազմաքաղաքական ծանր կացությունը, ԼՂՀ տարածքային ամբողջականությանը սպառնացող վտանգը և սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակը ԼՂՀ իշխանություններին թելադրում էին անհետաձգելի միջոցներ ձեռնարկել երկրի նորաստեղծ պետականության անվտանգությունն ապահովելու ուղղությամբ:

*ՍՈՒՅՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՏԱՐՎԵԼ
Է <<ԳԱԼՈՒՍ ԳՅՈՒԼԲԵՆԿՅԱՆ>> ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԻՑ ԻՐԱԿԱՆԱՅՎՈՂ <<SHORT TERM RESEARCH
GRANT FOR THE STUDY OF NAGORNOKARABAKH II>>
ԾՐԱԳՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ*

**Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական
խորհրդի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:**

¹ Տե՛ս՝ *Հակոբյան Տ.*, նշվ. աշխատ., էջ 79: